

Marta Wróbel

Figury Jezusa Nazareńskiego Wykupionego na terenie Archidiecezji Białostockiej (Suraż, Dobrzyniewo Kościelne i Kalinówka Kościelna). Kontekst historyczny

W drugiej połowie XIX w. do trzech kościołów parafialnych w dekanacie białostockim diecezji wileńskiej (w Surażu, Dobrzyniewie Kościelnym i Kalinówce Kościelnej¹), w toku prowadzonych prac remontowo-budowlanych sprowadzono figury przedstawiające Chrystusa o charakterystycznym ujęciu ikonograficznym, znanym jako Jezus Nazareński Wykupiony. W Surażu i Dobrzyniewie zostały one umiejscowione w głównych ołtarzach, wierni wszędzie otoczyli je żywym kultem, trwającym po dziś dzień. Obecność tego wizerunku Zbawiciela w wymienionych świątyniach świadczy o powszechności Kościoła, wyrażającej się w niewidzialnych więzach, które w ciągu minionych stuleci połączyły oddalone o setki kilometrów Hiszpanię i północną Afrykę

¹ Współcześnie kościoły te przynależą do Archidiecezji Białostockiej: Suraż do dekanatu Białystok Nowe Miasto, Dobrzyniewo do dekanatu Białystok Bacieczki, Kalinówka do dekanatu Knyszyn (*Schematyzm Archidiecezji Białostockiej 2014*, Białystok 2014, s. 109–112). Na zachodnich krańcach XIX-wiecznej diecezji wileńskiej zachowała się figura Jezusa Nazareńskiego w kościele parafialnym w Narwi (J. Kotyńska-Stetkiewicz, *Barokowy kościół w Narwi*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2005, z. 11, s. 103–104).

z Wilnem i małymi miejscowościami na północnym Podlasiu. Przedmiotem niniejszego artykułu będą okoliczności pojawienia się przedstawiień Chrystusa Nazareńskiego we wspomnianych kościołach oraz nieprzypadkowa (zwłaszcza w okresie zaborów) symbolika, którą ze sobą nosły.

Wizerunki Jezusa Nazareńskiego Wykupionego rozpowszechnili w nowożytnej Europie trynitarze – Zakon Trójcy Przenajświętszej od Wykupu Niewolników. Został on założony w końcu XII w. przez świętych Jana de Matha i Feliksa de Valois, a w 1198 r. zatwierdzony bullą *Operante divine dispositionis* przez papieża Innocentego III. Głównym charyzmatem zgromadzenia było wykupowanie chrześcijańskich niewolników z rąk pogan (tzw. redempcja) oraz opieka nad chorymi i ubogimi. Interesujące nas przedstawienie Chrystusa było związane z obserwancką gałęzią zakonu, trynitarzami bosymi, którzy u schyłku XVI w. wydzielili się w duchu reformy przeprowadzonej przez św. Jana Chrzyciela od Poczęcia NMP i zostali potwierdzeni w 1599 r. przez papieża Klemensa VIII².

Pierwowzorem figur Jezusa Nazareńskiego Wykupionego była statua Chrystusa znajdująca się obecnie w kościele kapucynów w Madrycie (tzw. *Cristo de Medinaceli*), której dzieje sięgają XVII w. W połowie tego stulecia w miejscowości Mamora³, hiszpańskiej fortecy na wybrzeżu Afryki, wskutek eksplozji materiałów wybuchowych został zniszczony kościół. Posługujący przy nim kapucyni poprosili klasztor hiszpański o pomoc w odbudowie i wyposażeniu nowej świątyni. W ten sposób do Mamory trafiła, według tra-

² Trynitarze, czyli być w służbie wyzwolenia i miłosierdzia albo co należy wiedzieć o Zakonie Trójcy Przenajświętszej, K. Wójtowicz (red.), Kraków 1999, s. 13–34; A. Witko, *Multa difficilia inceptu. Sobre los principios de la orden de la Santísima Trinidad en Polonia. O początkach zakonu Trójcy Najświętszej w Polsce*, Ariccia–Kraków–Rzym 1999, s. 105–107.

³ Mehdiya, miasto na wybrzeżu Maroka.

dycji kapucyńskiej pochodząca z Sewilli, figura Zbawiciela dźwigającego krzyż, o ruchomych, możliwych do formowania kończynach, odziana w zdobne szaty, w peruce z prawdziwych włosów – przedstawienie znane jako Jezus Nazareński, wykorzystywane podczas procesji pasyjnych w Wielkim Tygodniu.

W kwietniu 1681 r. Mamora została podbita przez muzułmanów. Chrześcijanie znaleźli się w niewoli, a wszystkie chrześcijańskie wizerunki wywieziono jako trofea do króla Muley Ismaela do Meknes⁴, tam je zbezczeszczono, wlokąc ulicami miasta i rzucając na pożarcie lwom. Na wieść o wydarzeniach w Afryce trynitarze przystąpili do redempcji, wykupując z rąk Maurów ponad 200 osób i 17 świętych przedstawień. Według osiemnastowiecznej legendy, figura Chrystusa postawiona na wadze w cudowny sposób ważyła tyle, co jedna złota moneta i za taką cenę została odzyskana. W sierpniu 1682 r. przywiezione do Madrytu świętości zostały wystawione w kościele trynitarzy bosych, a na każdej z figur zawieszono trynitarzski szkaplerz z niebiesko-czerwonym krzyżem (zakonnicy umieszczali go na szyjach wykupionych niewolników na znak oswobodzenia). Po zakończeniu trzydniowych uroczystości dziękczynnych statua Jezusa Nazareńskiego Wykupionego aż do XIX w. pozostawała w trynitarzkiej świątyni, która w 1895 r. została przekazana kapucynom⁵.

Wizerunek Chrystusa, uznawany za cudowny i otoczony czcią wiernych, szybko rozpowszechnił się w kościołach trynitarzy bosych w całej Europie. Powstawały modlitwy i nabożeństwa zatwierdzone przez papieży, wierni świeccy zakładali bractwa i kongregacje Niewolników Jezusa Naza-

⁴ Mequinez, miasto w północnym Maroku.

⁵ A. Witko, *Sztuka w służbie Zakonu Trójcy Świętej w siedemnastym i osiemnastym wieku*, Warszawa 2002, s. 117–125; Tenże, *Jezus Nazareński Wykupiony*, Kraków 2010, s. 13–24.

reńskiego, które zrzeszały ludzi w kulcie Zbawiciela oraz różnych dziełach miłosierdzia wobec chorych, cierpiących i ubogich⁶. Najwcześniejszym wzorcem madryckiej figury, który stał się podstawą licznych naśladownictw, był miedzioryt Marcosa Orozco z 1685 r., przedstawiający umęczonego Chrystusa w koronie cierniowej na głowie, w długiej szacie, z dłońmi skrępowanymi sznurem, mającego na szyi szkaplerz Trójcy Świętej. Niebiesko-czerwony krzyż, godło trynitarzkie, odwzorowano także na postumencie figury. Wokół Jezusa artysta rozmieścił sześć aniołów trzymających w dłoniach narzędzia Męki Pańskiej (*Arma Christi*). Obecność szkaplerza wyróżniała przedstawienia Jezusa Nazareńskiego Wykupionego od zbliżonych pasyjnych wizerunków Chrystusa, znanych w sztuce jako *Ecce Homo*, prezentujących Zbawiciela w koronie cierniowej, po biczowaniu, ze skrępowanymi lub skutymi rękoma i odzianego w purpurowy płaszcz⁷.

W 1685 r. trynitarze za zgodą króla Jana III Sobieskiego zostali sprowadzeni do Polski i rok później otworzyli pierwszy klasztor we Lwowie. Sieć trynitarzskich konwentów i mniejszych placówek zakonnych rozrastała się dynamicznie w kolejnych dziesięcioleciach, co doprowadziło do ustanowienia w 1726 r. polsko-litewskiej prowincji św. Joachima, zatwierdzonej przez papieża Benedykta XIII w 1727 r. Trynitarze działali głównie na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej, wykupując chrześcijan z tureckiego jasyru⁸. U schyłku epoki przedrozbiorowej do prowincji należało ok. 30 klasztorów, rezydencji i kolegiów trynitarzskich⁹,

⁶ A. Witko, *Trynitarze*, Kraków 1999, s. 149–150.

⁷ J. Szlaga, H. Wegner, *Ecce Homo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. IV, R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz (red.), Lublin 1985, szp. 641–642; A. Witko, *Sztuka w służbie Zakonu Trójcy Świętej*, s. 135–136.

⁸ *Trynitarze, czyli być w służbie wyzwolenia i miłosierdzia*, s. 54–75.

⁹ W 1772 r. konwenty mieściły się we Lwowie (2), Beresteczku, Brahiłowie, Krotoszynie, Łucku, Orszy, Stanisławowie, Teofilpolu, Tomaszowie

których liczba w XIX w. stopniowo malała wraz z kasatami przeprowadzanymi przez władze zaborcze. Najdłużej (do 1864 r.) przetrwały klasztory w Wilnie i Warszawie, zamknięte w ramach represji po Powstaniu Listopadowym. Zakonnicy ze zlikwidowanych placówek zazwyczaj podejmowali obowiązki duszpasterskie w świeckich parafiach¹⁰, a ostatnim trynitarzem żyjącym na ziemiach polskich był związany z diecezją wileńską o. Anzelm od św. Antoniego Noniewicz (1836–1907)¹¹. Restytucja zakonu w Polsce nastą-

Lubelskim, Trynopolu i Wilnie, a rezydencje w Bursztynie, Brześciu Litewskim, Kamieńcu Podolskim, Krakowie (na Kazimierzu), Krzemieńcu, Lublinie, Mielcu, Mołodecznie, Warszawie (na Solcu), Witebsku, Horochowie, Krzywiczach i Rzysszczowie (*Zakony męskie w Polsce w 1772 r.*, L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski /red./, Lublin 1972, s. 286–287, tab. 66); por. M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017, s. 51–112; R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*, Vilnius 2017, s. 382.

¹⁰ M. Radwan, *Zakony męskie na ziemiach zabranych w XIX wieku*, Lublin 2004, s. 21–27, 58, 106–121.

¹¹ W latach 1857–1860 odbył nowicjat w klasztorze trynitarzy w Wilnie, w 1861 r. przyjął święcenia kapłańskie, po kasacie konwentu w 1864 r. przeniesiony do klasztoru karmelitów; po 1866 r. posługiwał przy kościele parafialnym świętych Piotra i Pawła w Wilnie, potem w Komajach (od 1870 r.), Daugieliszkach (od 1872 r.), Niemoniunach (od 1875 r.) i Jeznie (od 1888 r.). W 1894 r. został proboszczem i dziekanem sokólskim. W latach 1901–1904 rozbudował miejscowy kościół pw. św. Antoniego Padewskiego, we wnętrzu którego został pochowany (*Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum [...] 1867*, [Vilnae 1866], s. 97; *Ordo Divini officii [...] Dioecesis Vilnensis pro anno [...] 1870*, Vilnae 1869, s. 180; *Ordo Divini officii [...] Dioecesis Vilnensis pro anno [...] 1873*, Vilnae 1873, s. 204; *Directorium horarum canonicarum et missarum pro clero romano-catholico Dioecesis Vilnensis in Annum [...] 1888*, Vilnae 1887, s. 176; *Directorium [...] pro Dioecesi Vilnensi in Annum [...] MDCCCXCIV*, Vilnae 1893, s. 201; *Directorium [...] pro Dioecesi Vilnensi in Annum [...] MDCCCXCV*, Vilnae 1894, s. 209; *Directorium [...] pro Dioecesi Vilnensi in Annum [...] MCMVIII*, Vilnae 1907, s. 198, 228; *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, P. Kubicki (oprac.), cz. 2, t. IV, Sandomierz 1938, s. 336); *Trynitarze, czyli być w służbie wyzwolenia i miłosierdzia*, s. 75.

piła w 1986 r. Współcześnie zakonnicy prowadzą kapelanie w aresztach śledczych i więzieniach oraz pracują z osobami uzależnionymi¹².

Na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów pierwsze wizerunki Jezusa Nazareńskiego Wykupionego pojawiły się już w latach dziewięćdziesiątych XVII w., praktycznie zaraz po narodzeniu się jego kultu. Trynitarze lokowali w swoich kościołach figury o zróżnicowanej, niekiedy wysokiej wartości artystycznej, często poświęcone w Rzymie przez papieża, po czym uroczystie wprowadzane do świątyń zakonnych. Na ziemiach polskich szczególną czcią cieszyły się wizerunki z Lwowa, Wilna, Beresteczka, Łucka, Teofilpola, Kamieńca, Brahiłowa, Orszy i Warszawy, jeszcze w XX w., pomimo likwidacji klasztorów, żywym nabożeństwem otaczano figury z Krakowa, Warszawy, Lwowa i Wilna. Wizerunek Jezusa Nazareńskiego do kościoła trynitarzy wileńskich sprowadzono z Włoch w 1700 r., a w 1716 r. w uroczystej procesji wprowadzono go do nowo wzniesionej świątyni pw. Pana Jezusa Zbawiciela (il. 1)¹³. Ośrodek wileński silnie oddziaływał na religijność Wielkiego Księstwa Litewskiego i był inspiracją dla licznych kopii figury, malowideł, przedstawień procesyjnych na feretronach i in., umieszczanych w świątyniach zakonnych i parafialnych zarówno katolickich, jak i unickich¹⁴. Kopie nierzadko zostały pozbawione, wskutek niezrozumienia, wyróżniającego szkaplerza trynitarzkiego,

¹² E. Ziemann, *Trynitarze*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, E. Gigilewicz (red.), Lublin 2014, szp. 1094.

¹³ A. Witko, *Trynitarze*, s. 156–162; M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura trynitarzy*, s. 173–179.

¹⁴ Na początku XIX w. figura Jezusa Nazareńskiego Antokolskiego znajdowała się np. w ołtarzu głównym cerkwi unickiej w Lipsku. Obecnie przeniesiona do tamtejszego kościoła pw. Matki Bożej Anielskiej (J. Tomalska, *Warsztat ikonowy w Lipsku nad Biebrzą w XVII w. Studia o kulturze cerkiewnej w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, A. Gronek, A. Z. Nowak /red./, Kraków 2019, s. 156–159).

Il. 1. „Prawdziwy Wizerunek P. Jezusa Nasaran[skiego] w Wilnie na Antokolu u xx. Trzynitarzow”, grafika, Józef Perli, ok. 1800 r., źródło: Biblioteka Narodowa, sygn. G. 2037

podobnie zmianom podlegały szaty oraz ułożenie i skrępowanie dłoni¹⁵.

W kościele parafialnym pw. Bożego Ciała w Suraziu znajduje się, jedyna w granicach Archidiecezji Białostockiej, figura Jezusa Nazareńskiego Wykupionego, z peruką z naturalnych włosów¹⁶, ruchome ręce umożliwiają jej ubieranie w szaty, w kolorze zależnym od okresu liturgicznego (il. 2). Półtorametrowej wysokości figura jest usytuowana na drewnianym postumencie, w centralnej części ołtarza głównego, w prostokątnej niszy wysłanej czerwonym materiałem i obramowanej takąż kotarą z lambrekinem. Obecne przedstawienie Chrystusa odbiega od dziewiętnastowiecznego, częściowo uszkodzonego podczas I wojny światowej, nie ma szkaplerza trynitarского ani spętanych dłoni. Współczesna dekoracja tekstylna wnętrza ołtarzowej także jest znacznie skromniejsza od znanej z archiwalnych fotografii¹⁷, a jej układ nawiązuje do przedstawień figury wileńskiej, rozpowszechnionych na XVIII- i XIX-wiecznych grafikach¹⁸. Statua jest zasłaniana obrazem Najświętszego Serca Jezusa z 1931 r. autorstwa malarza Kazimierza Zybury¹⁹.

¹⁵ Analiza przedstawień Jezusa Nazareńskiego Antokolskiego na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVIII do XXI w. w pracy R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, passim.

¹⁶ Figurom Jezusa Nazareńskiego często towarzyszy legenda, że ich włosy rosną. W Suraziu postrzyżyn wizerunku zwyczajowo dokonywały dziewczęta idące do I Komunii Świętej, a trwało to podobno do czasu, kiedy pewna Cyganka wdrapała się na ołtarz i ucięła pukiel włosów do odprawiania guseł (J. Maroszek, *Figura Chrystusa Nazareńskiego w Suraziu*, „Kurier Poranny” 1991, nr 28, s. 10).

¹⁷ Zob. M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu. Monografia historyczna do 1939 r.*, Suraz 2010, s. 199, fot. 27.

¹⁸ Por. A. Witko, *Jezus Nazareński*, il. 55–57; R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, il. VI.10.1–VI.21.

¹⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku (dalej: AAB), Akta Dziekana Białostockiego (z. nr 3) (dalej: ADB), *Inwentarz kościoła parafialnego w Suraziu z 22 kwietnia 1931 r.*, k. nn.; *Katalog Zabytków Sztuki. Województwo podlaskie (białostockie). Powiat białostocki (tekst)*, M. Zgliński, K. Kolendo-Korczak (red.), Warszawa 2016, s. 246.

Il. 2. Figura Chrystusa Nazareńskiego z Suraża, 2007 r., fot. ze zbiorów autorki

Parafia w Surażu należy do najstarszych ośrodków kościelnych archidiecezji, a jej fundacja na początku XV w. jest przypisywana wielkiemu księciu litewskiemu Witoldowi²⁰. Figura Jezusa Nazareńskiego pojawiła się w niej w 1876 r. w związku z wyposażaniem nowej murowanej świątyni. Wcześniejszy kościół drewniany, wzniesiony w latach 1744–1746 według projektu architekta Jakuba Fontany, 27 lipca 1872 r. spłonął od uderzenia pioruna. Wierni wraz z administratorem parafii, trynitarzem o. Teofilem Hryniewickim, niezwłocznie zaczęli starania o uzyskanie zgody władz gubernialnych i diecezjalnych na budowę nowego kościoła, zaprojektowanego na przełomie 1872 i 1873 r. przez białostockiego architekta Romualda Samotyję Lenczewskiego. Zezwolenie na podjęcie prac otrzymano dopiero w lipcu 1874 r., a w ciągu kolejnych dwóch lat wzniesiono budowlę i wyposażono jej wnętrze. Konsekracji świątyni dokonał 18 listopada 1876 r. dziekan białostocki, ks. Stanisław Lubatyński. Podczas uroczystości w nastawie głównego ołtarza umieszczono figurę Jezusa Nazareńskiego, którą zasłaniano wówczas obrazem Wieczerzy Pańskiej, przesuwanym za pomocą specjalnego mechanizmu²¹.

Już w trakcie prac budowlanych proboszcz i parafianie czynili starania o wyposażenie wnętrza świątyni, zwracając się do konsystorza wileńskiego o możliwość nieodpłat-

²⁰ Na temat dziejów parafii zob. m.in. A. Stafiński, *Z przeszłości Suraża. Materiały do monografii miast obecnego powiatu białostockiego*, Białystok 1937; J. Maroszek, *Układ przestrzenny miasta Suraża*, „Białostoczczyzna” 1995, z. 3, s. 37–55; M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Surażu*; D. Krasnodębski, H. Olczak, *Pozostałości najstarszej surańskiej świątyni na uroczysku Piszczewo, woj. podlaskie (stan. 21, AZP 41–85/3)*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2014–2015, z. 10–11, s. 107–119; M. Wróbel, *Kościół parafialny w Surażu i jego wyposażenie w świetle szesnastowiecznych inwentarzy*, [w:] *Małe Miasta. Osobliwości*, M. Zemło (red.), Lublin–Sędziszów Małopolski–Supraśl 2016, s. 225–246.

²¹ M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia*, s. 180–190.

nego pozyskania nieużywanych przedmiotów kultu pochodzących ze zlikwidowanych kościołów i klasztorów. W maju 1876 r. uzyskali zgodę na sprowadzenie do Suraza figury Jezusa Nazareńskiego oraz obrazów pochodzących ze skasowanego kościoła w Kobryniu²². Faktycznie chodziło o zamkniętą w 1857 r. cerkiew unicką pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła, w której rzezoną statuetkę wzmiankowano już w 1802 r.²³ Relacja jednego z uczestników delegacji parafialnej do miasta nad Muchawcem, Karola Łapińskiego, przetrwała za pośrednictwem jego wnuka, Jana Łapińskiego zwanego Pielgrzymem, w pamięci mieszkańców Suraza. Według niej parafianie surascy spotkali na kobryńskim rynku mężczyznę, który zaoferował przybyszom pomoc. Powiedział, że zna miejsce, w którym zakopano różne święte figury, jednak wszystkie, oprócz rzeźby Chrystusa, zgniły. Mężczyzna wspomniał, że otrzymał we śnie nakaz, aby oddać figurę „tam, gdzie kościół od pioruna spalony”. Suraszanie zostali przez niego ugoszczeni, a następnie zabrali statuetkę na wóz i przywieźli ją do swego miasteczka²⁴.

W sprawie sprowadzenia figury Jezusa Nazareńskiego do kościoła suraskiego oraz rozwinięcia jego kultu istotnym wydaje się udział dwóch wymienionych wcześniej kapłanów. Ksiądz Stanisław Lubatyński, proboszcz i dziekan białostocki w latach 1870–1880, z urzędu pośredniczący w kontaktach pomiędzy parafialnym duchowieństwem dekanatu a władzami zwierzchnimi (tak duchownymi, jak i świeckimi), był dobrze zorientowany w staraniach parafian suraskich o wyposażenie nowej świątyni. Być może nieprzypadkowo pozyskali oni wizerunek Chrystusa z Kobrynia, w którym ks. Lu-

²² Tamże, s. 308.

²³ R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, s. 407, 430. Por. *Katalog Zabytków*, s. 246.

²⁴ J. Maroszek, *Historia cudownej figury Jezusa Nazareńskiego z Suraza*, „Kurier Poranny” 1991, nr 43, s. 10.

batyński, bezpośrednio przed objęciem funkcji w Białymstoku, od 1867 r. sprawował posługę jako administrator miejscowej parafii, nauczyciel religii w szkole powiatowej oraz dziekan kobryński²⁵.

Drugą osobą był ówczesny proboszcz suraski o. Teofil Hryniewicki, zakonnik przez ponad 20 lat związany z klasztorem trynitarzy w Wilnie, gdzie pełnił obowiązki kaznodziei i skąd zapewne przywiózł szczególną cześć do figury Jezusa Nazareńskiego²⁶. Szybko udzieliła się ona parafianom suraskim, a także pielgrzymom licznie przybywającym do kościoła pw. Bożego Ciała. Wizerunek Zbawiciela stał się obiektem czczonym jako cudowny, a wierni

²⁵ Ks. S. Lubatyński (1831–1880) ukończył gimnazjum w Świsłoczy (1841–1848) i Seminarium Wileńskie (1851–1854); po święceniach posługiwał jako wikariusz w Dolistowie (1854) i Różanymstoku (od 1854 r.), administrator, a następnie proboszcz parafii w Dereczynie (od 1857 r.), skąd w 1867 r. postąpił na administratora i dziekana do Kobrynia; 25 czerwca 1870 r. został mianowany proboszczem i dziekanem białostockim; dodatkowo miał nauczać religii w gimnazjum i Instytucie Panien Szlacheckich w Białymstoku, ale nie przyjął tych obowiązków; w zamian za zgodą władz kościelnych był kapłanem katolików służących w jednostkach wojskowych, stacjonujących w mieście i powiecie (AAB, ADB, *Формулярный списокъ духовенства Гродненской Губерніи Белостокскаго Деканата за 1875 годъ*, k. nn.; *Формулярный списокъ духовенства Гродненской Губерніи Белостокскаго Деканата за 1881 годъ*, k. nn.).

²⁶ O. T. Hryniewicki (1819–1898) odbył nowicjat w klasztorze wileńskim w latach 1839–1842, w 1843 r. przyjął święcenia, w latach 1847–1861 posługiwał jako kaznodzieja, a równocześnie w latach 1856–1859 był kapłanem w wileńskim szpitalu wojskowym; w 1861 r. został czasowo wyznaczony kapłanem w kościele filialnym w Janopolu; po jego zamknięciu w 1865 r. na kilka miesięcy mianowano go wikariuszem w Juchnowcu Kościelnym, a potem administratorem w Berezie Kartuskiej; 19 września 1866 r. mianowany administratorem w Surażu, gdzie (z wyjątkiem lat 1880–1881, kiedy administrował parafią w Choroszczy) sprawował posługę do śmierci w 1898 r. (AAB, ADB, *Формулярный списокъ духовенства [...] за 1875 годъ*, k. nn.; *Формулярный списокъ духовенства [...] за 1881 годъ*, k. nn.; M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Surażu*, 306–315).

świadczyli o uzyskanych za jego pośrednictwem dobrodziejstwach. W 1927 r. w archiwum parafialnym przechowywano dowody łask i cudów, a jeszcze przed wybuchem II wojny światowej po obu stronach wnętrza ołtarza głównego znajdowały się wyściełane materiałem tablice, na których zawieszano wota²⁷.

Figura Jezusa Nazareńskiego cieszyła się także popularnością wśród wiernych obrządku wschodniego, przed katedrą unii brzeskiej w 1839 r. w większości grekokatolików. Z tego powodu, po protestach administratora cerkwi suraskiej ks. Mikołaja Wasilewskiego, od 1885 r. z rozkazu gubernatora grodzieńskiego figura została zasłonięta na stałe. Gubernator tłumaczył swą decyzję wszczęciem śledztwa, które miało udowodnić cudowność statuy. Zakaz podtrzymywano w następnych latach, w związku z tym w marcu 1891 r. rada miasta wyasygnowała 100 rubli, planując ozdobienie postumentu figury napisem dziękczynnym: „Na pamiątkę ocaleńcia życia Jego Imperatorskiej Mości i jego cesarskiej rodziny 17 października 1888 r.” (chodziło o nieudany zamach bombowy na cara Aleksandra III). Pomysłodawcy mieli zapewne nadzieję, że inskrypcja umożliwi odsłonięcie wizerunku Jezusa, uzyskali nawet zgodę konsystorza wileńskiego, ale inicjatywa spełzła na niczym z powodu odmowy władz gubernialnych. We wrześniu 1891 r. gubernator grodzieński zabronił proboszczowi suraskiemu odkrywać figurę i cokolwiek na niej pisać, miała pozostawać w zamknięciu do rozstrzygnięcia śledztwa o jej cudowności²⁸. Dopiero w 1901 r. administrator suraski ks. Ryszard Knobelsdorf uzyskał zgodę na odsłanianie statuy Jezusa w dni świąteczne. Podczas remontu wielkiego ołtarza latem tegoż roku odnowiono wizerunek Chrystusa i zakrywający go obraz Wieczerzy Pańskiej.

²⁷ M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu*, s. 192–193.

²⁸ Tamże, s. 313–314.

Parafianie ufundowali do figury zasłonę o wartości 100 rubli, posiadała wówczas również zapas jedwabnych szat, wyszywanych złotymi nićmi²⁹.

Podczas ostrzału artyleryjskiego w 1915 r. kościół suraski został poważnie uszkodzony: „lewe jego narożniki uległy całkowitemu rozbiciu, ściana porysowana przez pęknięcie zagrażała obaleniem się, a wieża zupełnie strącona. Dwa pociski rosyjskiej artylerii przebiły sklepienie nad wielkim ołtarzem i dokonały spustoszenia wewnątrz kościoła. Sufit w środkowych i bocznych nawach spadł. Ołtarze, zwłaszcza wielki, ławki w kościele oraz organ o 12 głosach ustawiony staraniem ks. prob. T. Hryniewickiego zostały zniszczone”³⁰. Figura Jezusa Nazareńskiego prawdopodobnie spadła z ołtarza, uległ zniszczeniu przesłaniający ją obraz. Głowa rzeźby zachowała się w oryginale, ale dłonie zostały dorobione przez miejscowego rzemieślnika, Franciszka Szyszko. Przez pewien czas figura pozostawała odkryta, dopóty w 1931 r. nie sprawiono nowego obrazu przedstawiającego Najświętsze Serce Jezusa. W okresie międzywojennym figura posiadała zestaw strojów, wykonanych z adamaszku, w kolorach białym, zielonym, czerwonym, fioletowym i czarnym, który w 1934 r. powiększył o nową fioletową suknię proboszcz suraski, ks. Jan Przybiński. Bez większych zniszczeń figura Jezusa Nazareńskiego Wykupionego przetrwała II wojnę światową i cieszy się kultem wiernych po dziś dzień³¹.

W tym samym czasie co w Suraziu, statua Chrystusa z trynitarą dystynkcją pojawiła się w kościele pw. Zwiastowania NMP w Dobrzyniewie Kościelnym, w parafii un-

²⁹ Tamże, s. 316.

³⁰ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: LPAH Wilno), f. 604, op. 1, d. 10827, k. 5.

³¹ M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu*, s. 192–193.

dowanej w 1519 r. przez wojewodę wileńskiego i kanclerza wielkiego litewskiego Mikołaja Radziwiłła (ok. 1470–1521)³². W przeciwieństwie do suraskiej i kalinowskiej (zob. niżej) dobrzyniewska figura kilkakrotnie zmieniała swoją lokalizację w obrębie świątyni. Obecnie, w efekcie prac restauracyjnych przeprowadzonych we wnętrzu kościoła w ramach przygotowań do jubileuszu 500-lecia parafii, odnowiony wizerunek Zbawiciela został ustawiony na drewnianym postumencie w sąsiedztwie ściany tęczowej, po południowej stronie prezbiterium. Jest to pełnopostaciowa, polichromowana rzeźba drewniana, przedstawiająca umęczonego Jezusa w ciemnozielonej (wcześniej złoczonej) koronie cierniowej na głowie, odzianego w czerwoną suknię, z rękoma założonymi na piersi i skrępowanymi długim sznurem, spływającym ku stopom postaci. Na piersi Chrystusa znajduje się szkaplerz Trójcy Świętej z niebiesko-czerwonym równoramiennym krzyżem, którego oryginalna kolorystyka przed pracami restauracyjnymi była ukryta pod złoceniem (il. 3).

Dobrzyniewska figura została zidentyfikowana jako pochodzące z warsztatu ludowego przedstawienie „Ecce Homo, Chrystus Wszydzony tzw. Brahiłowski”³³, co stanowi słuszne skojarzenie z przedstawieniem Jezusa Nazareńskiego Wykupionego, poświęconym przez papieża Klemensa XII i czczonym od 1740 r. w kościele trynitarским w Brahiłowie³⁴. Rzeźba z Dobrzyniewa jest datowana na drugą poł.

³² Na temat dziejów parafii zob. J. Maroszek, *Pięć wieków parafii dobrzyniewskiej*, Dobrzyniewo 2019; *Parafia Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Dobrzyniewie Kościelnym 1519–2019*, M. Wróbel (oprac.), Dobrzyniewo Kościelne 2019.

³³ Zob. informacje na stronie internetowej parafii, <http://www.dobrzyniewo.archibial.pl/index.php/zabytki/kosciol/rzezby/> (dostęp: 30.01.2020); R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, s. 394.

³⁴ Brajlów, miasteczko w obwodzie winnickim na Ukrainie. M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura*, s. 97–99.

Il. 3. Figura Chrystusa Nazareńskiego z Dobrzyniewa Kościelnego, 2006 r.,
fot. ze zbiorów autorki

XVIII w. (?), a zachowane w parafii, towarzyszące jej niegdyś *Arma Passionis* – na przełom XVIII i XIX stulecia³⁵.

Podczas dotychczasowej kwerendy archiwalnej nie udało się ustalić, gdzie i przez kogo została wykonana statua³⁶ albo skąd sprowadzono ją do Dobrzyniewa. Wiadomo natomiast, że nastąpiło to podczas szeroko zakrojonych prac remontowo-budowlanych w obrębie beneficjum³⁷, rozpoczętych w latach siedemdziesiątych XIX w. z inicjatywy parafian i ówczesnego proboszcza ks. Grzegorza Rybałtowskiego³⁸. W drugiej poł. XIX stulecia drewniany kościół parafialny, kilkakrotnie odnawiany od czasów fundacji, był zbyt mały na potrzeby rosnącej liczby wiernych. Już w 1869 r. parafianie mieli przygotowane materiały i drewno na rozpoczęcie rozbudowy świątyni, którą udało się zrealizować w latach 1873–1875. Powstała wówczas przybudówka od frontu kościoła o długości ok. 10 m, nowa kruchta i frontowa wieża, dostawiono drugą zakrystię przy prezbiterium. Ściany budowli zostały oszalowane i pomalowane. W części wieżowej wykonano nowy chór, na który w 1875 r. sprawiono dziesięciogłosowe organy³⁹.

³⁵ R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, s. 394; *Katalog Zabytków*, s. 62–63.

³⁶ Być może jej twórcą był rzeźbiarz Napoleon Rogowski, por. przyp. 42.

³⁷ Szczegółowe i chronologiczne omówienie prac w obrębie beneficjum zawiera księga inwentarzy przechowywana w: AAB, Parafia Rzymskokatolicka pw. Zwiastowania NMP w Dobrzyniewie Kościelnym (z. nr 145) (dalej: Parafia Dobrzyniewo), *Inwentarz dobrzyniewskiego rzymsko-katolickiego parafialnego kościoła dekanatu białostockiego (1859–1884)*. Informacje w niej zawarte zduplikowano i uzupełniono o kolejne lata w inwentarzu wizytacyjnym z 1895 r. (LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 108–118).

³⁸ Zarządzał parafią w latach 1856–1902, z wyjątkiem lat 1866–1869 (AAB, ADB, *Формулярный списокъ духовенства [...] за 1881 годъ*, k. nn.; M. Wróbel, *Pamiętka po proboszczu dobrzyniewskim ks. Grzegorz Rybałtowskim /1824–1902/*, „Drogi Miłosierdzia” 2019, nr 7–8, s. 29).

³⁹ LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 111v–112v.

Do odświeżonego wnętrza świątyni w 1876 r. sporządzono nowy ołtarz główny (obecnie stojący w nawie południowej), malowany na biało i częściowo złocony, udekorowany licznymi figurami, w tym 16 postaciami aniołów. W centralnej części nastawy w złotym obramowaniu urządzono zamkniętą półkolistą niszę, wyłożoną niebieskim materiałem i pikowaną 60 srebrnymi gwiazdami. We wnęce ustawiono figurę Jezusa Nazareńskiego, a wokół niej na tkaninie wyścielającej niszę zawieszono 18 srebrnych wotów⁴⁰. Chodziło o *Arma Passionis*, z których do dnia dzisiejszego zachowały się w parafii srebrna kolumna biczowania, młotek, obcęgi, drabina, pałka, różgi, bicz, kości do gry, gwóźdź, rękawica i sakwa ze srebrnikami. Na fotografii ołtarza z lat dwudziestych XX w. przy figurze można się także dopatrzeć korony cierniowej i kielicha (il. 4)⁴¹. Wnęka ołtarzowa była przesłaniana nowo namalowanym obrazem przedstawiającym Zwiastowanie NMP⁴².

Niewykluczone, że figura została sprowadzona (lub kupiona) do Dobrzyniewa z jakiegoś zamkniętego przez władze rosyjskie kościoła lub cerkwi unickiej. Dzięki dużej ofiarności parafian dobrzyniewskich i ks. Rybałtowskiego w kolejnych latach kontynuowano prace nad wystrojem wnętrza

⁴⁰ Tamże, k. 112v.

⁴¹ *Katalog Zabytków*, s. 63, fig. 1460.

⁴² LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 112v–113. Podczas prac konserwatorskich przy ołtarzu na jego odwrocie odkryto następującą inskrypcję: „Ufundowany staraniem ks. Grzegorza Rybałtowskiego, Bratczyków [mowa o bractwie Różańca Świętego zawiązanym w 1832 r. – M.W.], Jana Ostrowskiego przez pozłotnika Juliana Kaczanowskiego, rzeźbiarza Napoleona Rogowskiego, kunsztymistrza Aleksandra Sakowicza i innych w roku 1876. Na miejsce starego ołtarza budowanego w 1649 r. W tymże 1876 r. ukończona restauracja z gruntu całego kościoła, kosztem Dobrzyniewskich parafian i znacznej ofiary Hrabów Krasińskich” (<http://www.dobrzyniewo.archibial.pl/index.php/2011/03/28/inskrpcja-na-oltarzu-chrystusa-krola/> (dostęp: 30.01.2020)).

Il. 4. Ołtarz z figurą Chrystusa Nazareńskiego z Dobrzyniewa Kościelnego w latach 20. XX w., fot. ze zbiorów Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego w Białymstoku

świętyni, a część elementów wyposażenia pozyskano właśnie z tego, swego rodzaju, kościelnego „demobilu”. Dotyczyło to drewnianej ambony, odkupionej w 1876 r. przez proboszcza z wyposażenia skasowanego w 1865 r. kościoła w Karpowiczach⁴³. W tym samym czasie do wykonania nowych mens przy istniejących ołtarzach bocznych, św. Józefa i św. Marii Magdaleny, wykorzystano mensę oraz część stalli, zapewne pobazylikańskich, zakupionych w klasztorze w Supraślu przez ks. Rybałtowskiego. Pochodziły stamtąd także rzeźbione drewniane ramy, w które oprawiono połowę z 14 stacji Drogi Krzyżowej, ufundowanych w latach 1881–1882 oraz figury Ukrzyżowanego Chrystusa, umieszczone na sprawionych w 1882 r. krucyfikach, jednym ściennym, a jednym przy katafalku. Być może podobnej proveniencji były też pomniejsze figury aniołków, popiersia i relikwiarze, użyte do dekoracji ołtarzy, w 1876 r. kupione przez dobrzyniewskiego proboszcza⁴⁴. Z kolei w 1884 r. na podstawie zarządzenia biskupa wileńskiego przekazano do Dobrzyniewa z parafii w Różanie monstrancję, pacyfikał oraz 4 dalmatyki⁴⁵.

Figura Jezusa Nazareńskiego Wykupionego znajdowała się w głównym ołtarzu kościoła w Dobrzyniewie aż do budowy murowanej świątyni w latach 1905–1910. Projekt sporządził wspomniany wcześniej architekt Romuald Samotyja

⁴³ LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 113v–114. Dotychczas w literaturze obecny był przekaz, że całe wyposażenie z rozebranego kościoła karpowickiego przekazano do kościoła w Suchowoli (por. G. Ryżewski, A. Totoris, *Dziedzictwo kulturowe Kalwarii i Suchowoli, Suchowola–Kalwarija* 2018, s. 28).

⁴⁴ LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 113–114, 116–117. Por. *Katalog Zabytków*, s. 60, którego autorzy wskazują na liczne osiemnastowieczne popiersia i figury, użyte jako dekoracje ołtarzy, w tym 2 popiersia kobiece z warsztatu Jana Chryzostoma Redlera, zaznaczając, że „rzeźby z tego samego cyklu nieznaney proveniencji są również w kościele par. pw. Świętej Trójcy w Supraślu”.

⁴⁵ LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 118v.

Lenczewski, dobrzyniewski parafianin, już wcześniej zaangażowany w prace budowlane przy miejscowym beneficjum. Nową siedzibę parafii poświęcił 29 września 1910 r. dziekan białostocki ks. Wilhelm Szwarz⁴⁶. Do wnętrza przeniesiono elementy wyposażenia ze starej świątyni, w tym ołtarz z figurą Jezusa Nazareńskiego, który po ufundowaniu w latach 1912–1915 nowego ołtarza głównego został, jako boczny, usytuowany na ścianie zamykającej nawę południową. Stary ołtarz odrestaurowano oraz dobudowano w nim drugą kondygnację. W tym samym czasie zbudowano niewielki ołtarz w kaplicy na zamknięciu nawy północnej, do którego w 1926 r. członkowie Apostolstwa Modlitwy ufundowali obraz św. Teresy z Lisieux. W tym ołtarzu w okresie powojennym (około 1960 r.) we wnęce wyłożonej purpurową tkaniną została zainstalowana interesująca nas figura Zbawiciela. Na miejscu Jezusa Nazareńskiego w niegdysiejszym ołtarzu głównym ulokowano gipsową statuę Chrystusa Króla, ofiarowaną do świątyni dobrzyniewskiej około 1930 r. przez Dominika Łosia ku pamięci zmarłego ojca Hieronima, jednego z członków Komitetu Budowy Kościoła. Jezus Nazareński, otoczony czcią i licznymi wotami, świadczącymi o wymodlonych łaskach, pozostawał w kaplicznym ołtarzu do 2016 r., kiedy przywrócono w nim wizerunek św. Teresy⁴⁷.

Stosunkowo najmniej udało się dotychczas ustalić na temat okoliczności sprowadzenia figury Jezusa Nazareńskiego Wykupionego do kościoła parafialnego pw. św. Anny w Kalinówce Kościelnej (il. 5). Parafia, podobnie jak dobrzyniewska, zawdzięcza powstanie fundacji wojewody wileń-

⁴⁶ K. A. Jabłoński, *Budownictwo kościelne 1795–1939 na terenie Archidiecezji Białostockiej*, Białystok 2002, s. 129–130.

⁴⁷ AAB, Parafia Dobrzyniewo, *Księga inwentarzowa rok 1929–1931*, k. 1–2v, 7–10; AAB, Kuria Metropolitalna Białostocka (z. nr 1), *Kwestionariusz dotyczący kościołów diecezji wileńskiej [...] parafii dobrzyniewskiej (1947)*, s. 5; *Inwentarz rzymsko-katolickiego kościoła w Dobrzyniewie 1961 rok*, k. 2–5; J. Maroszek, *Pięć wieków parafii dobrzyniewskiej*, s. 18–19.

skiego i kanclerza litewskiego Mikołaja Radziwiłła, dokonanej w 1511 r. Zachowana w Kalinówce barokowa świątynia z drugiej poł. XVIII w. należy do najcenniejszych zabytków architektury drewnianej w województwie podlaskim⁴⁸. Statua Chrystusa znajduje się w dolnej kondygnacji jednego z bocznych ołtarzy, w niszy ozdobionej snycerską kotarą z lambrekinem i zasłanianej obrazem Przemienienia Pańskiego. Zastosowana dekoracja w formie kotary, podobnie jak w przypadku figury z Suraża, nawiązuje do znanego z grafik i obrazków dewocyjnych antokolskiego wizerunku Jezusa Nazareńskiego⁴⁹. W pomalowanej na kolor błękitny wnęce kalinowskiego ołtarza stoi drewniana pełnopostaciowa polichromowana rzeźba o wysokości około półtora metra, przedstawiająca Jezusa w złotej koronie cierniowej, ciemnoczerwonej sukni, z dłońmi związanymi złotym, opadającym ku dołowi sznurem. Na piersi Zbawiciela widoczny jest szkaplerz trynitański z równoramienym krzyżem, wtórnie pomalowany złotą farbą, który potwierdza przynależność ikonograficzną przedstawienia⁵⁰.

⁴⁸ Na temat dziejów kościoła i parafii zob. Z. Cybulko, *Kilka uwag do dziejów kościoła kalinowskiego*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, z. 5, 1999, s. 161–171; zbiór artykułów opublikowanych w tomie jubileuszowym *Parafia w Kalinówce Kościelnej 1511–2011. Pięć wieków historii*, A. Szot (red.), Białystok–Kalinówka Kościelna 2011; M. Wróbel, *Dwa projekty kościoła parafialnego w Kalinówce Kościelnej z początku XX wieku i okoliczności ich powstania*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2011, z. 17, s. 221–235; A. Kakareko, „*Fabrica ecclesiae kalinoviensis*” w II połowie XVIII wieku i na początku XIX wieku, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2018, t. XVII/3, s. 273–286. Za pomoc w wykonaniu fotografii figury autorka serdecznie dziękuje ks. Antoniemu Wiszowatemu.

⁴⁹ Por. A. Witko, *Jezus Nazareński*, il. 55–57; R. Stankevičienė, *Antakalniū Jėzus*, il. VI.10.1–VI.21.

⁵⁰ W karcie ewidencyjnej zabytku figura została zidentyfikowana jako *Ecce Homo* (Kościół parafialny pw. św. Anny w Kalinówce Kościelnej – rzeźba Chrystus „*Ecce Homo*”, karta ewidencyjna zabytku, Z. Cybulko /oprac./, WUOZ Białystok, 1998, nr 8515); Z. Cybulko, *Kilka uwag do dziejów kościoła kalinowskiego*, s. 167.

Il. 5. Figura Chrystusa Nazareńskiego z Kalinówki Kościelnej, 2020 r., fot. ze zbiorów autorki

Kalinowska figura od jej zainstalowania w świątyni niezmiennie znajduje się w niszy bocznego ołtarza. Na podstawie cech stylistycznych datowana jest na początek⁵¹ lub drugą połowę XIX w.⁵² Brakuje źródeł pisanych, wskazujących jednoznacznie na czas i okoliczności jej wykonania albo ewentualne miejsce, z którego sprowadzono statwę do Kalinówki. Z dostępnych materiałów archiwalnych wiadomo, że figura nie wchodziła w skład wyposażenia kościoła przed 1861 r. Szczegółowo opisujące wnętrze świątyni inwentarze wizytacyjne z lat 1828–1829 nie wzmiankują o Jezusie Nazareńskim ani przy opisie ołtarza bocznego św. Antoniego⁵³, ani w żadnym innym miejscu. Informacji o omawianej figurze nie dostarcza tzw. kronika kościoła z 1851 r.⁵⁴ ani inwentarz parafii sporządzony za lata 1857–1861, w którym wyliczono (z datami) podjęte prace remontowe i nabyte paramenty liturgiczne⁵⁵. Dopiero z wizytacji z 1895 r. po raz pierwszy dowiadujemy się o zmienionym wystroju wnętrza kościoła i wzbogaceniu bocznego ołtarza o przedstawienie Chrystusa. Wizerunek św. Antoniego został już wów-

⁵¹ *Kościół parafialny pw. św. Anny w Kalinówce Kościelnej – rzeźba Chrystus „Ecce Homo”*, karta ewidencyjna zabytku.

⁵² R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, s. 393.

⁵³ „Drugi ołtarz na prawym boku stolarskiej i snycerskiej roboty z tarcic, kredą białą pobielony, dwoma kolumnami ozdobiony, u których kolumn u wierzchu gzymsy pozłacane; w tym umieszczony obraz św. Antoniego w ramach snycerskiej roboty posrebrzanych i pozłacanych, wysokości arszyn 2 [ok. 1,4 m], szerokości 1,5 [ok. 1,1 m] na płótnie malowany; nad tymże ołtarzem znajduje się obraz miernej wielkości Świętej Trójcy. Postument tego ołtarza z tarcic stolarskiej roboty. Gradusów przy onym znajduje się dwa i portatyl” (LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 3747, k. 2–2v /1828/; f. 694, op. 1, d. 4074, k. 3 /1829/).

⁵⁴ Druk w: G. Ryżewski, *Kronika kościoła w Kalinówce z 1851 r.*, [w:] *Parafia w Kalinówce Kościelnej 1511–2011. Pięć wieków historii*, A. Szot (red.), Białystok–Kalinówka Kościelna 2011, s. 177–181.

⁵⁵ ААВ, АДВ, *Визыта приходскаго Калиновскаго и филияльнаго Бржозовскаго костеловъ [...] составленная за 5 лет отъ 1857 до 1861 года*, k. nn.

czas przeniesiony do zwieńczenia ołtarza, natomiast w dolnej kondygnacji powstała nisza obramowana posrebrzаныmi ramami z mierzącą 2 arszyny (ok. 1,4 m) figurą Chrystusa Nazareńskiego, pomalowaną czerwoną farbą i częściowo pozłacaną. Postać Zbawiciela zasłaniano nowym obrazem ze sceną Przemienienia Pańskiego malowaną na płótnie, który również zachował się do dnia dzisiejszego⁵⁶.

Najbardziej prawdopodobnym czasem wprowadzenia figury do kościoła kalinowskiego wydają się lata osiemdziesiąte XIX w., kiedy – analogicznie do przykładów pozostałych dwóch świątyń – podjęto w parafii szeroko zakrojone prace remontowe. Kościół wymagał naprawy dachu przeciekającego podczas deszczu, oszalowania i pomalowania ścian, odrestaurowania ołtarzy i ambony oraz zakupu nowych organów. Wierni wraz z ówczesnym administratorem parafii, ks. Janem Słomińskim, już w 1878 r. rozpoczęli starania o uzyskanie wymaganej akceptacji remontu przez władze gubernialne i diecezjalne. Na podstawie sporządzonych na potrzeby postępowania administracyjnego kosztorysów, przygotowanych przy udziale technika architekta Karola Borowskiego i złotnika Juliana Kaczanowskiego (wspomnianego wyżej przy kościele dobrzyniewskim) wiadomo, że zaplanowano m.in. pozłocenie, polakerowanie i prace stolarskie przy wszystkich trzech ołtarzach. Zgodę na podjęcie inwestycji parafia otrzymała dopiero po dwóch latach, pod koniec 1880 r.⁵⁷, a nadzór nad pracami sprawował następca ks. Słomińskiego, o. Konrad Sidorowicz, bernardyn, administrator kalinowski od maja 1881 r.⁵⁸ Prace we wnętrzu świątyni, polegające na oszalowaniu i odmalowaniu ścian i sufitu,

⁵⁶ LPAH Wilno, f. 694, op. 1, d. 4124, k. 87–87v.

⁵⁷ LPAH Wilno, f. 604, op. 4, d. 3378, k. 1–12; M. Wróbel, *Parafia w Kalinówce Kościelnej w latach 1795–1914 w świetle działalności jej duszpasterzy*, [w:] *Parafia w Kalinówce Kościelnej 1511–2011*, s. 261–264.

⁵⁸ AAB, ADB, *Формулярный списокъ духовенства [...] за 1881 годъ*, k. nn.

poprawkach w części chórowej budowli, a także przy odnawianiu i złoceniu elementów ołtarza głównego przeprowadzono w 1884 r.⁵⁹ Być może w tym samym czasie dokonano restauracji bocznego ołtarza, wprowadzając doń figurę Jezusa Nazareńskiego Wykupionego, która pozostaje w nim niezmiennie po dziś dzień.

Współcześnie statua Chrystusa jest odsłaniana w Kalinówce podczas obchodów Triduum Paschalnego. Wnęka z postacią Zbawiciela jest zastawiana symboliczną kratą, a ołtarz pełni funkcję ciemnicy, czyli miejsca przechowywania Najświętszego Sakramentu pomiędzy Mszą św. Wieczery Pańskiej a liturgią Wielkiego Piątku. Tradycyjnie przy przeciwległym ołtarzu bocznym św. Mikołaja urządzany jest Grób Pański⁶⁰.

Nie budzi wątpliwości związek przedstawień Jezusa Nazareńskiego w omówionych kościołach dekanatu białostockiego z figurą trynitarą z Wilna, której kult promieniował na całą diecezję. Likwidacja wileńskiego konwentu, wpisana w szerszą politykę władz rosyjskich względem zakonów katolickich, była uzasadniana przez władze gubernialne sympatyzowaniem trynitarzy z Powstaniem Styczniowym, głoszeniem podburzających mów i kazań, a nawet werbowaniem młodzieży do insurekcyjnych oddziałów⁶¹. Po kasatach wielu zakonników, tak jak o. Hryniewicki, rozpoczęło posługę w parafiach świeckich i mogło rozniecać wśród wiernych kult Jezusa Nazareńskiego. Jeszcze łatwiej było to możliwe w przypadku parafii w Surażu, Dobrzyniewie i Kalinówce, położonych w jednym dekanacie w stosunkowo nie-

⁵⁹ M. Wróbel, *Parafia w Kalinówce Kościelnej w latach 1795–1914*, s. 264–265.

⁶⁰ Zob. fot. z uroczystości na parafialnej stronie internetowej, <https://get.google.com/albumarchive/100056967925586382117> (dostęp: 30.01.2020).

⁶¹ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów kon-systorskich, zakonnych i prywatnych*, Sandomierz 1939, s. 335–337.

wielkich odległościach od siebie. Tworzyło to pewne środowisko, które znało się, spotykało i wymieniało między sobą informacje i pomysły, także te związane z pracami budowlanymi w poszczególnych parafiach. Byli w nim duchowni przynależący do dekanatu wraz z poinformowanym, przynajmniej z urzędu, o wszelkich sprawach dziekanem; byli architekci, artyści i rzemieślnicy, współpracujący z parafiami przy projektach, kosztorysach i pracach budowlanych; byli wreszcie wierni, zorientowani co do położonych w regionie miejsc słynących z cudownych figur i obrazów.

Interesującą jest zbieżność czasu, w którym figury Jezusa Nazareńskiego Wykupionego pojawiły się w omówionych świątyniach. Nastąpiło to w okresie wzmożonych represji wobec Polaków i Kościoła Katolickiego, w odwecie za wybuch Powstania Styczniowego. Wydarzenia powstańcze odcisnęły piętno na ludności każdej z wymienionych parafii⁶². Trynitański wizerunek Chrystusa doskonale wpisywał się ze swoją symboliką w sytuację pozostających pod zaborem Polaków, którzy wyczekiwali na niepodległość Ojczyzny i swoje wykupienie z niewoli.

⁶² Por. J. Maroszek, *Wydarzenia suraskie 22–23 maja 1863 r.*, „Białostoczczyzna” 1995, z. 3, s. 103–110; M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu*, s. 304–304; H. Zdanowicz, *Represje rosyjskie wobec ludności Choroszczy i okolic w latach 1863–1865*; <https://pamiec.org.pl/represje-ro-syjskie-wobec-ludnosci-choroszczy-i-okolic-w-latach-1863-1865/> (dostęp: 30.01.2020); *Katalog miejsc pamięci powstania styczniowego w województwie podlaskim*, I. Górską (red.), Białystok 2013, s. 35 i in.